

ФІЛОЛОГІЯ ЯК СПОСІБ ЖИТТЯ

ДО ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА М.К. НАЄНКА

Легендарне покоління, яке своїми полум'яними серцями і високим інтелектом подарувало нам «відлигу» 1960-х, захищаючи суспільство, викликало, немов «вогонь на себе», державницький тиск на Слово і Думку 1970–80-х, утримало українську культуру як гідну і самодостатню серед інших культур світу у «хвацькі 1990-ті», нині ввійшло в пору високих ювілеїв. Вони були і залишаються різними – за уподобаннями, позиціями, пріоритетами, зрештою, за характерами. Доля іноді розводила їх і знову поєднувала. Але для нас вони є поколінням, що розгорнуло перед нами картину українського літературного розвитку – захоплюючу і водночас суперечливу, а тому істинну. Шлях цей був складний, але гідний на повагу.

Михайло Кузьмович Наєнко – знаний і питомий наукознавець-літературознавець – із цього дорогого і значимого для української спільноти покоління. Хоча для нього, як і для більшості яскравих постатей, такі вагомні, солідні дати існують немов на відстані. Говоримо про це з огляду на кількість наукових праць М. Наєнка, що ними так щедро і якісно поповнюється наша літературознавча скарбниця, його виступи на наукових форумах, невпинну творчу працю в студентській аудиторії і на ниві виховання українських науковців, написання історії нашої науки. Безумовно, це – далеко не повний перелік того, чим опікується невтомний і щедрий у своїх творчих задумах і зверненнях М. Наєнко. Але сьогодні очевидним є те, що все це – від характеру, виплеканого батьками, вчителями, великими науковцями часу, серед яких він живе і творить, примноженого природною філологічною обдарованістю, особливим відчуттям художнього і наукового слова і великою творчою працею.

Доля для М. Наєнка була прихильною. Філологічна спрямованість його думки була затребувана часом, тими разючими змінами, що відбувались у суспільстві наприкінці 1950-х років. Багато хто з цього покоління називав себе «дітьми ХХ з'їзду партії», маючи на увазі історичну значимість події – розвінчання культу особи Сталіна. Проте суспільні зміни визрівали і витали у суспільстві задовго до офіційної їх проголошеності, благотворно впливаючи на молодь, її духовні і життєві запити. Про це неодноразово говорила М. Коцюбинська, відомий кінорежисер М. Хуц'єв, скульптор Е. Неизвестний, науковець В'яч. Іванов, письменники Гр. Тютюнник і В. Распутін, багато хто з відомих нині постатей нашого часу і сам ювіляр у наших з ним розмовах.

Те, що М. Наєнко обрав своїм фахом філологію, уже було ознакою міцної укоріненості в думці жити новими відчуттями. Навчання в Київському університеті з його високою інтелектуальною атмосферою тому сприяло. Поступово визначились наукові уподобання, що з часом набули статусу тем/проблем в українському літературознавстві, які ми при звичайності називати Наєнковими. З часом потреба почути від нього думку про найбільш суперечливі питання українського літературного буття зростали, бо з ним і з його поколінням однодумців пов'язана та історична ситуація, коли «погляд нашого слуху» розвернувся до власне українського літературного розвитку, до найбільш наболілих його проблем, передусім, до постатей репресованих письменників 1920-х років, штучно вилучених з літератури. Літературознавство 1960-х, як відомо, за короткий час «відлиги» встигло оприятити імена і твори. Але далеко не всі змогли відчуті і продемонструвати елітарність і вишуканість української літератури 1920-х, як це зробив М. Наєнко у кандидатській дисертації про новелу, з іменами, які могли бути окрасою будь-якої літератури, а ми, неофіти, чули про них чи не вперше. І все ж були речі, що вражали не менше за повернуті імена і теми. Таким для нас був *аналіз художніх творів*, що витіснив примітивний пафосний їх переказ, на якому трималось т. зв. радянське літературознавство. Це була наукова революція, що продукувала розвиток нової методології. Вміння аналізувати формувалось теж на виду у всіх. Серед тих, хто динамічно

опановував його як фах, був і М. Наєнко. До того ж, це був аналіз, що ніс в собі інформацію про теоретично-естетичні відкриття 1920–1930-х рр. Усвідомлюючи те, наскільки закритими, з відомих причин, були українські наукові і художні здобутки 1920-х, як і те, що влада залишала за собою право дозувати рівень правдивості і відкритості таких матеріалів, науковці вдавались якщо й не до «езопової мови», то до таких літературознавчих прийомів, що активізували читацьку думку, виховуючи «проникливого» читача, привчили бачити смисл написаного поміж рядками. Думки про унікальність літературного розвитку 1920-х рр. М. Наєнко за покликком душі, серця і розуму доніс до чисельної читацької громади, що неабияк цінувала такі видання. Уже в монографічному портреті Григорія Косинки, в аналізі (!) розмаїття і багатства новелістики, романтичного епосу був зроблений наголос не тільки на тому, що *це було і повернулось*, а більшою мірою на тому, що відкриття 1920-х не зникали в небуття, а жили й спрямовували альтернативний розвиток літератури.

Це в усій повноті підтвердилось і у воістину ренесансному піднесенні літератури 1960–70-х, ні з чим досі не зрівняним. Романтична піднесеність покоління як образ думки, поведінки, життя яскраво розкрилась у взаємодії літератури і науки, на наших очах руйнуючи стару ідеологію через розкриття – художньо-естетичної думки і моделей власної життєвої поведінки. А все це було оприявлене красивою і мелодійною мовою, що викликало бажання оволодіти багатством – літературним, науковим, мовним. Така інтелектуально насичена атмосфера не повторилась навіть у 1990-ті. Здається, Андре Жид сказав, що свобода втрачає свою привабливість, коли втрачає свої ланцюги. В цьому, на жаль, ми мали можливість переконатись і, мабуть, багато в чому зневірились би, якби не відчували потужну силу слова славетної української наукової когорти – М. Коцюбинської, І. Дзюби, Р. Гром'яка, Д. Затонського, С. Гальченка, В. Дончика і, звичайно, М. Наєнка.

Високий науковий Наєнків стиль відчутно набирав обертів. Його слово-діалог з читачем, до якого він як науковець завжди був схильний, стало його візитівкою, увиразнюючись новими відтінками. Саме у напрацюваннях про 1920-ті ледь помітною була ностальгія за буремним, красивим і водночас драматичним минулим, навіть жаль з приводу того, що таке феноменальне явище, яким є українська неокласика, залишилось неповторним, але минулим. Ностальгічна схвильованість як можливість вистояти під ідеологічним тиском була тим станом, етичний зміст якого зрозуміли з часом. Тоді ж відчутним був наголос на найсуттєвішому, що помітив у зовнішній хаотичності 1920-х науковець – усталеність літературного життя. М. Наєнко виводив свою естетичну формулу із нажитої великої пам'яті про 1920–30-ті у тому значенні, як про неї говорив Ж. Поль: пам'ять – це єдиний рай, із якого нас не можуть вигнати. М. Наєнко почувається там вільно, бо багато надбав, а тому зміг виплекати власну світоглядну позицію – служити науці, з її високими надбаннями звиряти свої помисли і творчість. Від пам'яті про 1920-ті і їх подальше «живе життя» був перекинутий «місток через безодню» до 1960–70-х рр., коли автобіографічна значимість подій і станів визначила особистісно-наукову самоідентичність і обумовила стан тотожності самому собі в єдності з думкою про приналежність до великого часу і великих людей.

Еволюція наукової думки М. Наєнка визрівала на наших очах. Історизм наукового мислення набував чинності, утверджуючись як один з найбільш вагомих в позиціях науковців. Давно назрілою і сміливою була думка інтелектуалів відтворити буття української літератури як історію, особливо ХХ ст., з різким розмежуванням, навіть з оновленням (після ХХ з'їзду) «коротким курсом історії КНР», з акцентами на художньо-естетичній значимості творів, з поверненням репресованих постатей і введенням нових літературних імен. Це був виклик ще надто потужній системі, бо, власне, йшлося про необхідність вибудувати новий літературний канон, утвердити нову якість розуміння «історії літератури» з акцентом на «антропологічному» аспекті, що не стишувало і не прирешувало її традиційних історичних екскурсів, наявності характеристик літературних напрямів і, безумовно, аналізу художніх особливостей творів, нова якість якого тоді формувалась.

На першому плані в цих новітніх «історіях» проглядалась естетична концепція особистості в її літературній (!) еволюції. До того ж цей ракурс був увиразнений її (особистості) національним розвитком, історичною динамікою. І все це відбулось як глибоко вистраждане. Навіть те, що авторам цих історій, науковцям Інституту літератури імені Т. Шевченка, серед яких був і М. Наєнко, чиновництво дорікало за ідеологічні «помилки», «відхилення» і т. ін.,

сприймалось як успіх, бо така «критика» на адресу письменників, режисерів і акторів, художників і музикантів, науковців була абсурдною, але «нормою» радянського життя. Чим гострішою була критика, тим більшу зацікавленість викликали такі твори, фільми, акторські роботи і наукові праці. Сьогодні багато хто сприймає ті «історії» поблажливо, без усвідомлення історичної важливості створеного, що та вічно зелена гілка літературного Древа утримує всіх нас і сьогодні. Ось чому такий шалений супротив і обурення викликала пропозиція Д. Грабовича не витрачати час і сили на утвердження самодостатності української літератури, якої, начебто, не існує, за винятком декількох імен. Тут, як говорив герой п'єси О. Корнійчука, науковець з діаспори щось «не дочитав», а тому й «не помітив» зусиль і спрямувань цілого покоління – тих, хто писав і тих, хто читав і цінував написане. Чим не ситуація, про яку говорив О. Довженко, – хтось бачить в калюжі відблиск зірок, а хтось – лише бруд.

М. Наєнкові в написанні історій української літератури належали найбільш вразливі в ідеологічному плані періоди, його улюблені – 1920-ті і 1960-ті роки. Від видань до перевидань (поглиблених, розширених) очевидне опанування М. Наєнком фаху, що проявилось у стилі історика літератури – поєднанні інформаційної насиченості тексту із захопливістю, науковою проблемністю з доступністю викладу, охоплення найважливіших літературних явищ з умінням подати їх у відповідності до вимог часу. За всім цим колосальні зусилля щодо опрацювання величезної кількості матеріалів – нелегальних і напівлегальних на той час – вилучених і призабутих художніх творів, критичних матеріалів, написаних історій літератури, пошуки постатей, чиї сліди назавжди губились в казематах і на Соловках. Яким нестримним було бажання про це розповісти відкрито, але що до пори до часу прочитувалось лише поміж рядків. Наєнків текст завжди був інформаційно насиченим не лише фактами, але й внутрішньою змістовністю, з відчуттям болю, з чого народилось його розуміння письменницької драми 1920–30-х рр. та 1960–70-х років. Як автор таких історій нашої літератури М. Наєнко завжди дотримувався підпорядкованості колективній думці (що теж є зразком високої етичної наукової позиції). Але в книзі «Художня література України. Від міфів до модерної реальності» явлений новий підхід у поєднанні з нажитою власною історико-літературною традицією. М. Наєнко переглянув сам принцип висвітлення літературного процесу, поєднуючи антропологічний аспект з естетичним. Більше того, науковець продемонстрував виважену доцільність вести розмову не про тексти, а про художні твори в широкому культурно-історичному контексті. Привабливим є й інший аспект – зосередженість на найбільш репрезентативних творах і іменах (ситуація, *що вижило?* і *чому?* – уже залишилась позаду) через добротний аналіз відібраного матеріалу. Своєрідності додає чутлива реакція на читацькі запити, знання і розуміння «модних» тенденцій літературного сьогодення.

Від історії літератури до історії науки про літературу – такий нечуваний прорив здійснив М. Наєнко у час, коли надто відчутною була наша методологічна розгубленість. Оптимізм, ейфорія від краху радянської, соціалістичної, марксистсько-ленінської ідеології швидко згасали. Відомий політолог, дисидент Славој Жижек саркастично посміювався з цього приводу, наголошуючи на тому, що безідеологічних суспільств не буває, що зникнення однієї ідеології обов'язково спричинить появу іншої, більш жорсткої, що ми з часом і відчули. Те, з яким завзяттям певні кола науковців заходились здійснювати «зачистки» літературного канону за ідеологічними ознаками, тобто все тими ж радянськими підходами, сіяло розбрат і нетерпимість. Саме тому вихід у світ «Художньої літератури України», з якої М. Наєнко не вилучив жодного імені, дотримуючись думки про історичні закономірності буття суспільства, мала і має такий резонанс серед її читачів/прихильників.

Повертаючись до думки про методологічну прірву 1990-х, зауважимо, що це був час, коли ми пережили і термінологічний хаос від зарубіжного засилля, часто-густо мало зрозумілого. Єдино можливий вихід у цій справді загрозливій для науки ситуації запропонував М. Наєнко, коли за надзвичайно короткий час написав історію українського літературознавства. Багато це, чи мало? Чи існують у нас критерії, щоб в усій повноті оцінити зроблене? Здається, ми поки що за своїми суєтними справами не до кінця усвідомили, чим збагатилось наше літературознавство, яке методологічне оновлення ним пережилось у зв'язку з появою цієї праці М. Наєнка. Є в ній щось бергсонівське, пов'язане з відкриттям французьким філософом такого явища, як «інтуїція подовженості», що, на його думку, «вимагає від духу

величезних зусиль, руйнації численних меж, чогось на кшталт нового методу мислення (бо безпосереднє зовсім не є тим, що легше за все помічається)». Цікавим є те, як Бергсон розгорнув цю свою думку: «...Якщо бодай один раз пережив це уявлення і опанував в його *простій* формі (яку не слід змішувати з понятійною реконструкцією), відчуваеш необхідність зміни свого погляду на реальність»¹. Пережите враження від відкритого сузір'я імен і концепцій М. Наєнко втілює у традиційну історичну форму, з розумінням того, на чому наголошував Бергсон – необхідності очищення ідей часу від просторових напластунків. Для цього науковець так послідовно і глибоко розкривав для нас «факти» – теоретико-естетичні надбання минулого. Це й було не що інше, як повернення нас всіх до власної філологічної свідомості.

Зауважимо, далеко не всі національні літератури світу мають історію своєї науки, а ті, що мають, є результатом величезної праці іноді декількох поколінь науковців. В Україні все відбулось напрочуд швидко, бо людина-кафедра в особі М. Наєнка з колосальним обсягом знань відповіла на запит наукової громади – через своє побачити літературознавчі відкриття світу. Тому і ведемо мову про почуття гордості за українських науковців, що від давнини й до сучасності торували нелегкий шлях нашого літературознавства. М. Наєнко продемонстрував нам його як славу і суперечливу історію, як канон з особливо шанованими ним іменами В. Перетца, Д. Чижевського, О. Білецького, Л. Новиченка, розкрив перед нами естетичну красу напрацьованого ними українського...

Бачимо і його в середовищі славетних з його поколінням знаних і творчих постатей.

Такого Майстра наукового слова подарували нам час і доля. Будемо їм вдячні за це...

У цьому непоказному, на перший погляд, збірнику вміщено праці науковців України, Росії, Білорусі, хто виявив бажання привітати шановного ювіляра. Бажаючих було значно більше, але ми у своєму доборі імен і напрацювань (на жаль, обмежені обсягом) керувались наміром продемонструвати, передусім, праці молодих науковців. Редколегія була приємно вражена тим, скільки молодих теоретиків, компаративістів, зарубіжників, русистів вважали за честь бути серед авторів цього збірника. І тут виявилось, що ім'я Михайла Наєнка і його праці значимі не лише для нас, хто чимало років/десятиліть був поруч, кому допоміг ввійти у наукове життя, навчаючи, підтримуючи, заохочуючи, щедро даруючи ідеї, але й для молодих, іноді надто примхливих у своїх наукових пріоритетах. І все ж саме Михайло Наєнко зі своїм творчим надбанням міцно укорінений у середовищі нової української літературознавчої генерації. Який ностальгічно красивий віраж нашої філологічної історії!

З ювілеєм, шановний Михайле Кузьмовичу! Довгих і щедрих Вам літ і життя!

*В.Д. Нарівська, редколегія журналу,
автори і численні шанувальники.*

¹Bergson H. *Ecrits et paroles*. VII. Paris, 1959. P. 456.